

MINE FORMØDRE

KNYTTET TIL MIN MOR JULIE HELENE HØYUM KORSEBERG OG HENNES MOR SOPHIE KAROLINE (LINNA) SKJELIN HØYUM - GEN III og IV.

FORORD

Min 7. tippoldemor Erika Gundersdtr. har satt grundige spor etter seg på grunn av min sønnedatter Sommer Josefine Christinadatter Ruds skuespill 2013/14 om Erika og hele familien. Erika var Sommers Josefines 8. tippoldemor. Sommer var 10 år da hun startet skrivingen. Skuespillet bygger på dagbok skrevet av Grenader Peder Vassbotn fra Voss om hans opphold på Moum gård i Borge under krigen med svenskene 1808. Sommer spurte en gang på høsten 2012 om jeg kunne fortelle fra gamle dager. Jeg kom på historien om Erika og Sommer Josefine startet med så mange replikker og kommentarer at jeg foreslo at hun burde skrive dem ned. Sånn ble det skuespill og hele familien vistes jo under Folketellingen 1801. I tillegg ble Karen født 1804 – hun var Sommers 7. tippoldemor. Dermed hadde vi hele familien med alle soldater som kunne få en rolle i skuespillet.

Av alle formødrene vi har, så har Erika vært spesiell for oss. Selv om hun arvet mye og satt etter forholdene godt i det, fikk hun virkelige prøve livet i forhold til sine egne barn. Hun fødte 9 barn. Livet var ikke lett. Historien kommer nedenfor.

Siden jeg har skrevet om mine formødre knyttet til Korseberg og Torsnes (som ligger under gården Korseberg, må jeg ha historien med flere av formødrene. Men denne avdeling historie ligger under formødre for min mor Julie Helene og hennes mor Sofie Karoline (Linna Høyum/Skjelin/Ophus/Moum). Da snakker jeg om plassering på nettsiden. Jeg har merket navnene med generasjoner og nummer. Først kommer historien om Erika (så langt det er mulig å dokumentere). Generasjonene er tellet fra GEN 1 Sommer Josefine.

HISTORIEN OM

ERIKA GUNDERSDATTER MOUM - DØPT 6. JANUAR 1769 – DØDE 6. MAI 1840 Gen VIII-8)

Erika Gundersdtr. var født 1769 på Vesten i Borge, hun var døpt 6. januar (hun kan også være født før jul 1768) og hun døde på Moum vestre 6. mai 1840. Hun var datter av Marte Nilsdatter og Gunder Julsen.

ERIKAS FORELDRE VAR

Marthe Nilsdtr. – født 1743 i Tune døpt 6. januar – døde 3. august 1822 på Moum. Hun var født i Tune. Hun var først gift med Erikas far Gunder Julsen. Marthe giftet seg senere med Jon Johannesen (s.80f). Erikas mor var

Marthe Nilsdtr. og Gunder Julsen (GEN VIII-9) bodde først på først på Moum der de to eldste barna ble født. Men de flyttet senere til Vesten der Erika ble født. Det er kompliserte part- og eierforhold (side 80). Erika ble 4 år på Vesten midtre.

Erikas mormor var

Maren Simensdtr. (GEN X-10) – f. circa 1715 – 1794, begravd 19. oktober) datter av:

Ragnhild Torbjørnsdtr. og Simen Andersen Grålum i Tune (GEN XI-11).

Maren Simensdtr. var først gift med Marthes far Nils Pedersen. Hun var gift for 2. gang med Gjermund Olsen og tok med seg verdiene inn i 2. og 3. ekteskap med Henrik Pedersen. Maren hadde da vært gift 2 ganger før og hadde arvinger kun fra 1. ekteskap; Marthe Nilsdtr. som var Erikas mor og en sønnesønn. Vi må huske en ting: kvinner var umyndige og verdiene ble disponert totalt av mannen.

ERIKAS BARNDOM

Allerede 1773 døde Erikas pappa Gunder Nilsen på Vesten. Den første Erika var død som spedbarn og det var skikk at neste barn skulle kalles opp. Jeg kan bare danne meg et bilde av Erika og hvordan hun var. Jeg tror hun var lita og var spesielt virksom, kvikk og morsom jente, ettersom stebestefaren har falt så totalt for jenta at han testamenterte alt til henne. Hun gikk da foran alle de andre arvingene. (les: side 13) Jeg innbiller meg at vår tante Malene (1896-1986) på Høyum var veldig lik henne. Sprudlende, men kunne også trampe i gulvet og være sint. Kusine Ragnhild Moum er også ei som likner på tante Malene. For de som kjenner Ragnhild; Festlig og sprudlende. Jeg «ser» Erika som like sprudlende og full av masse liv og masse temperament. (se dagboknotat av Vassbotn. Og skuespillet). Mine tanker er at Erika, som jo var eneste jente barnebarn, fikk et ekstra forhold til sin mormor. Og da sin stebestefar. Det var harde tider da moren Marthe og hennes nye mann Jon og barna måtte flytte til og ble boende i Fredrikshald. I tillegg fikk en gutt til. Det er helt opplagt at Erika var mye hos sin mormor Maren og ble favorisert og knyttet til sin stebestefar også.

Erikas barndom ved Glommas bredd varte bare 4 år. Jeg tror hun var for liten til å leke ved vannet. Der var det mye liv av båter og mye trafikk. Glomma var en hovedvei, slik som vannveier var veiene i gamle dager. Glomma var jo en hovedvei. Det var stor trafikk da trelasthandelen gikk livlig for seg og Borregård med foss og som et hovedsete lå bare litt lengre nord. Det var lense på Vesten og det var stor fløtetrafikk fra oversiden og gjennom den store fossen. Etter at moren Marthe Hadde giftet seg igjen med Jon Johannesen ble det dårlige tider. Jon tok opp flere lån for å greie seg. Enda gikk det ikke bra. Familien flyttet til Fredrikshald. Altså må en del av Erikas barndom ha vært der. Jon døde slutten av 1700, og i 1801 har Marthe og sønnen Gjermund Jonsen flyttet tilbake til Vesten. Da er Erika for lenge gift med Jørgen Jensen. De giftet seg 27. november 1789.

BRYLLUP

Erika giftet seg med Jørgen Jensen født på Lilleborge den 27. november 1789. Jørgen hadde først Gangestad vestre i Skjeberg, men overtok halve gårdparten som tilhørte Erikas stebestefar Henrik Pedersen. Antakelig hadde Peder lånt penger og Jørgen hadde tatt pant i avlingen. Erika var nok et passende parti for Jørgen. Og Jørgen et passende parti for Erika. Det var ofte fornuftsekteskap. Men vet vi ikke hvor forelsket de var. Det kan jo være at det var den store kjærligheten. Det er spesielt å lese innlegget i Å bygge 2012, der vi ser Jørgens nydelige håndskrift i et brev. En vakker håndskrift. Man kan lese personlighet av håndskrift og jeg «leser» at Jørgen var rolig og harmonisk. Så jeg tror Erika fikk en bra mann.

Se historien nedenfor.

Erika kunne bli sint. Det var ikke så rart. Alle var lei utfall og overfall fra svenskene og mange hadde mistet mye eller alt i krigshandlingene. En bonde på Vesten ble, i likhet med mange andre, hardt rammet 1716 (og flere ganger) og tapet ble så stort at han ble helt «forarmet», som det står. Erika hadde all grunn til å bli sint. 18 soldater skulle innlosjeres i stuene på Moum. Hun hadde ganske sikkert arvet mye pent av møbler også, ikke bare sølvtøy. Halm ble lagt ut over alle gulvene. I tillegg var halmen for og skulle brukes til dyrene. Nei dette var ikke lett. Selv om en del soldater måtte ta til takke med spiltau i stallen (to i hvert spiltau), ble det mange inne. Noen var syke og dro med seg smitte. De ble vanligvis flyttet til lasarettet på Torp. Det ble veldig mange i kosten og det var virkelig lite mat. Nødårene tidlig 1800 tallet, og slutten av 1700 tallet med den engelske blokaden gjorde livet vanskelig. Alle manglet korn, og mange døde rett og slett av sult. Sykdommene herjet på grunn av manglende næring. Mange soldater var syke. De døde som fluer på lasarettet på Torp. Nei det var ikke greit for soldatene heller. Som Peder Vassbotn skriver. Men Vassbotn skryter av Jørgen. Det var godt at han var en snill og velmenende mann. Men han hadde ikke hele ansvaret for at alle fikk noe å spise. Erika skulle mette mange munn. Og det var nesten umulig.

Erikas mormor Maren Simensdatter og stebestefar Henrik Pedersen bodde på Vesten første året de var gift. De hadde ingen barn. Men da Henriks mor døde på Moum overtok de hjemmelen på gårdparten på Moum Gnr. 21. Mormor Maren døde først og boet ble registrert på Moum vestre 11. okt. 1794. Enkemannen/stebestefar satt med odel og retten til gården. Henrik hadde utstedt et testamente til Erika. Slik var det at Erika havnet på Moum vestre og arvet alt. Erika arvet sin stebestefar Henrik Pedersen (og selvfølgelig sin mormor, selv om hun hadde jo vært såkalt «umyndig»). Hun hadde jo overlevd to ektemenn før og verdiene ble overført til Henrik).

ARVEN

Det registrerte løvsøre var omfattende: (se side 116 Gårder og slekter bind 13)

«der finnes blant annet sølvgjensander til en samlet verdi av 15 riksdaler. Boet eide også 4 hester, samt et fjøll, 5 kuer og en kviekalv, en okse, 5 griser og 6 sauer. Det var med andre ord et verdifullt bo, og da gjelden ikke var på mer enn 153 riksdaler, så det ut til å bli mye til fordeling på arvingene. Det anførtes imidlertid at halve avlingen på gården tilhører Jørgen Jensen Gangestad. Avslutningsvis ble det lagt frem et testamente som kullkastet de drømmer Marens arvinger måtte ha hatt om en verdøkning av sitt jordiske gods. Skiftet ble derfor opphevet. Men da Henrik døde, ble det skiftesamling på ny den 18. mars 1795. Han var barnløs, og arvingene var derfor søskenbarn på mors- og farssiden. De var mange, og kom nok i en viss vånne da Jørgen Jensen, gift med Maren Simensdatters datterdatter Erika Gundersdatter, tilkjennega at Henrik Pedersens eiendom var overdratt til Erika gjennom testamente som var innsendt til kongelig approbasjon. Arvingene protesterte, men til ingen nytte. Ved en skiftesamling 7. juli kunne Jørgen Jensen – og Erika – legge fram det omstridte testamentet med kongelig konfirmasjon av 27. mars 1795. «

I året 1801 står det at Erika har 9 barn. Hun fikk to barn som døde tidlig. Nr. 4 Jens døde bare 17 år gammel og nr. 7 Henrik døde ca. 5 måneder gammel. Datteren Gundborg (1793) ble gift 17 år gammel med en gammel enkemann, Peder Olsen på nabogården. Han var 20 år eldre. De fikk 6 barn sammen. Det er en sterk historie for seg. Gundborg ble sinnsyk og faren Jørgen Jensen skrev brev til Hr. Candidat Theologi Møller, Thorsø herregård, som er gjengitt nedenfor. Altså ble det flere sorger for Erika også. Livet ble hardt da hun fikk barnebarnet Gunder f. 1812 - som hadde «lite fatteevne og av måtelig kunnskap». Han fikk et barn bare 19 år gammel. Altså ble Erika oldemor. Erika Gundersdatter døde på Moum 6. mai 1840 – 71 år.

Det ble Erikas barn nr. 6

Karen Jørgensdatter (GEN VII-7) født 1804, døpt 21. oktober, som ble vår tipp. Hun blir da Sommer Josefines 7. tippoldemor! Karen ble gift med Juel Nilsen på Ophus gård den 19. august 1836. (Se side 400, bind 14 Gårder og slekter). De bodde noe på Kråkerøy, men flyttet

inn på Moum vestre 17. februar 1842. i 1848 kjøpte de Ophus mellom. Under ligger bilder av minner etter Karen. Det ene er et Sølv slavanshus med inngravert KJD på den ene siden og 1850 på andre siden. Det er en slags beholder til å henge rund halsen som ble brukt til bomull dynket med parfyme. Slavanshuset er laget ca. 1790 ifølge gullsmed. Altså har det opprinnelig vært Erikas og så siden gravert med Karens navn. Det andre bildet er av en linkniv, linbråke i tre, med innskrevet bokstavene KJDM 1822. Karen Jørgensdatter Moum. (det samme år som Marthe døde på Moum). Vakkert utskåret i tre.

Slavanshus

Linkniv

Av 4 barn ble det Karens yngste datter

Josephine Karine (GEN VI-6) - født 26. mai 1845, døpt 13. juli 1845, som ble Sommer Josefines 6. tippoldemor. Josephine Karine vokste opp på Ophus. Josephine giftet seg med Anders Simensen på Skjelin. Det ble også en spesiell historie. Da Anders skulle kjøpe ny hest dro han til Ophus for å finne en bra hest. Josefine Karine var født 1845 og var ei helt lita jente da. Anders hadde beundret veldig den lille søte jenta. Hun var visst helt ekstra nydelig barn. Så skulle skjebnen ville det sånn at de skulle gifte seg i 1870. Josephine Karine f. 1845, 26 år og Anders f.14. februar 1825 - 45 år. Josephine døde på Skjelin 19. februar 1919. 73 år gammel. Altså 100 år siden i år 2019 februar skrivende stund. Josephine og Anders fikk til sammen 9 barn. Og det ble barn nr. 2 som ble vår tipp:

Sophie Caroline Andersdatter Skjelin til Høyum (GEN V) - født 11. september 1871 og døde 1959. Se nettside om gården Høyums historie med bilder. Hun ble tidlig kalt Linna. Av 6 barn ble min mor Julie Helene yngst.

Julie Helene Høyum (GEN IV) ble født 17. august 1909 og døde 2001. Hun vokste opp på Høyum. Gikk på skole på Haredalen skole i Onsøy. Se ellers Høyums historie. Julie giftet seg med min far Olav Karsten Korseberg i Torsnes (f. 26.mai 1902 - 29. juli 1986) den 21. april 1935. Julie og Olav blir da Sommer Josefines oldeforeldre. Julie Helene og Olav fikk to døtre, hvorav jeg er den ene:

Solveig Helene Korseberg (GEN III) fikk 4 barn. Jeg har holdt fram

Sommer Josefine Christinadatter Rud GEN I - født 11. juni 2002.

Generasjon I er Sommer Josefine, som skrev skuespillet om Erika Gundersdatter, og jeg må for generasjonenes skyld framheve hennes pappa, mitt barn nr. 2,

Johan Kristian Rud, GEN II-2. Men alle de andre navn på mine barn med data ligger på websiden. Se www.korseberg.com

Her er altså barn og barnebarn i tillegg til Mine formødre. Sommer Josefine har DIKERT ALLE REPLIKKER i skuespillet og jeg Bestemamma Solveig Helene har skrevet og redigert. Supporter underveis med innspill var Sommers søster Sigrid Neva f. 19. februar 2004. Og noen ganger fetter Herman Rud Johansen født 5. desember 2003. De var som et trekløver. Da har jeg altså regnet alle mine 8 barnebarn som generasjon I. Oldebarn Alfred Rud Aas har kommet til 23. desember 2016.

Kildene:

Gårder og slekter i Borge og Torsnes Bind 13 MOUM

Tidsskrift for Borge og Torsnes historielag ÅBYGGE 2012

Solveig Helene Korseberg

Legg inn Dagbok

Peder Vasbotn på Moum

Den 1. august reiste vi fra Aalesund paa 4 Kanonbaader og havde 2 Søløitnarter med os og Matroser, hvorfor vi nød samme Traktementer som en Matros i alle Tilfælde. Havet forbi kom vi gennem en smal Fjord, et Stykke længer frem reiste vi forbi en Fæstning hvor der laa Krigsfolk, og Soldaterne raabte til os: «Hvem der? Hvem der?» Da stod op agter i Baaden vor Gode Oberstløitnant og svarede: «Den Bergenhusiske Grenaderende Batallion, skal reise til Fredrikstad til videre!» Havde vi ikke svaret, da havde de Vagthavende skut os ihjel.

Derfra reiste vi og kom til Forstaden, som var mange anseelige Bygninger og en Gade bygget paa begge Sider ved Søstranden, og atter derfra over Glommen til Fredrikstad. Vi kom til Landet ved Færgeporten og blev opstillet ovenfor Porten i Byens Gade, hvor vi maatte staa en lang Stund førend vi fik Bestemmelse fra Kommandanten hvor vi skulde marsere hen. I Byen skulde vi ikke ligge i Garnison, da denne forbemeldte By var ikke Klima for os, som var vante paa Landet, som vi maatte reise gennem mange Egne og saaledes var vant at leve i fri Luft.

Da begyndte vi at marsere med Trommeslag og svinget ud i Sexioner, og vores Fane gik forud paa høire Fløi, og hele Byens Indvaanere og Kommandanten selv og hans Krigsfolk kom ud paa Gaderne og vilde se de Bergenhuske Grenaderer. Da vi kom ind til Vindebroen, maatte vi bryde af den halve Sexion for Broens Skyld indtil vi kom Stadens forbi. Da marserede vi op over Landet efter Postveien 3 Fiering (fjerdingsvei) i Længde til Gaarden Modum (Moum) som boede 4 Bønder.

Paa samme Sted blev vi indkvarteret hos en Mand, 18 Personer, hans Navn var Jørgen Moum. Manden var imod os saa hen, men hans Kone var af de som var ubarmhjertige, hun vilde ikke yde noget godt for os, som fremmede var. Vort Herberge var usselt, jeg og mine Kamerader led ilde, maatte ligge i Hestestalden, 2de Mand i hvert Baasrum. (Hentet fra Wiwar, nr. 2 1975, Østfold Historielag)

ET HISTORISK SKUESPILL

INTRODUKSJON TIL SKUESPILLET

Den som leses opp først.

Ideen til skuespillet er hentet fra en historie som fant sted på en gård i Borge i august i 1808.

Norge og Danmark var en union og var i krig med Sverige. Det ble full mobilisering i 1808 da svenskene hadde invadert Norge i Enningdalen, som er sør for Halden. Men også flere steder langs grensen.

Det var mange soldater som ble innkvartert i Borge i krigens tid. Alle gårdene måtte ta imot soldater.

Den 1. august i 1808

Fikk Jørgen Jensen 18 mann av Bergenuske Grenader bataljon til innkvartering. En av dem – Jacob Rasmussen Vassbotn fra Volda på vestlandet, har skrevet ned sine minner fra krigen og uttaler fra dette innkvarter:

Manden Jørgen var imot oss så hen, mens hans kone Erika var av de som var ubarmhjertelige, hun ville ikke yte noget godt for oss, som fremmede var.

Vort herberge var usselt, jeg og mine kamerater led ilde, måtte ligge i hestestallen. 2. de (tvende) mann i hvert båsrom.....

Divisjonssjefen, kaptein Otto Synestvedt, og divisjonens 2 løytnanter lå på de andre Moum-gårder. (Der sies at det kun var 4 mann).

29. august brøt divisjonen op, til vagt vid Berby (ved Halden).

Soldaten som skrev ned sin historie var fra Vestlandet. Mange av soldatene var utenfra Østfold. Da soldatene fra Østfold ofte var i slekt eller nær familie med svenske soldater, nektet de å kjempe mot svenskene, de rømte vekk.

Alle gårder i distriktet var pålagt å innkvartere soldater for å gi dem mat og overnatting.

I 1808, ja også i 1806 og 07, var det fryktelige nødsår. Det var misvekst i regnfulle somre, potetene råtnet mye i jorda og kornet frøs i august måned. Alle hadde lite mat og til og med mange sultet i hjel. Dette gjaldt hele Norge, men det ble verre for alle som bodde nærmere grensen til Sverige på grunn av krigen.

Det var også krig ute i Europa. Det var Napoleons-krigene. I 1807 hadde England bombet København og tatt med seg hele den dansk/norske flåten som lå der og mange nordmenn ble drept. Danmark/Norge gikk i allianse med Napoleon og det likte ikke England. Resultatet ble at England laget en bloкаде så ikke Norge skulle få tilført noe korn eller andre varer. Alt transport av korn som skulle komme fra Danmark ble stoppet.

På forhånd i Norge hadde soldatene, både norske og svenske, robbet gårdene for hester, kuer, mat og hogd mye skog for å fyre med eller bygge brakker til soldatene.

Norge var i en elendig forfatning.

FOLKENE SOM ER MED I SKUESPILLET ER:

Mor Erika og

far Jørgen.

Besteforeldrene (kan sitte stille i en krok av scenen.)

Gunder er 18 år

Jens er 9 år

Gundbor er 15 år

Henrikcha er 12 år

Karen er 4 år

Johan er tjener og er 22 år

18 soldater som skal innlosjeres

FORSLAG TIL ARBEIDSDELING

ERIKA SKRIKER UT I FORTVILELSE og sinne over alle soldatene og Jørgen prøver å få henne rolig

JØRGEN MÅ vise soldatene hvor de skal overnatte.

De blir ganske sjokkert over å måtte ligge i stallen. Han og soldatene finner noe halm som har blitt liggende i underlåven etter vinteren. Men han må også ta noe av det dyrebare høyet som ble kjørt inn i juli.

Høyet hadde stor verdi og var vinterforsyning, så han likte det ikke.!

Det må komme inn minst en soldat som er skadet.

Den skadede soldaten må vaskes og få ren skjorte, bandasjere hodet

Kanskje har Henricha fått kusma eller vannkopper?

(det må være litt drama)

Johan må reparere gjerder, for kuene har gått gjennom til åkeren, men det er lite stolper igjen da soldatene fra før har tatt mye til brensel. Han får låne noen av naboen.

Gunder må ut og ta opp poteter, - som skulle stått lengre i jorda,

Jens må i sildetønna og ta opp sild og legge den i vann.

Karen og Jens må på bua og skrape sammen det som er igjen av havremelet og ertemelet

Bestemor sitter og maler kaffe

Husk at Karen må gråte og hikste når Henricha ramser opp relga

DET SOM MÅ LESES OPP MIDT I SKUESPILLET

Om dagen var alle soldatene på trening – eksersering – ved Borge kirke, men kom tilbake om kvelden.

Prins Kristian August kom og var sjøl med på øvelsene.

Han het egentlig prins Kristian August av Augustenborg, men ble kalt gustenborgern.

Det var i 1808 han også var på Folkenborg i Eidsberg

Folk kom for å se på han. De sa at han var liten, langnasa og kopparret. Men ingen fyrste har stått så høyt hos nordmennene som han!

ETTERORD

Etter at soldatene reiste videre til Enningdalen, jaget de alle de svenske soldatene tilbake over grensen, men da falt 44 norske soldater i kampen.

Dette var den siste krigen før krigen i 1814

Det norske folket var blitt veldig lei å være i krig med Sverige. Men i 1814 ble det på nytt krig med Sverige og Norge ble avstått fra Danmark og ble nå i union med Sverige. Da ble det i hvertfall slutt på krigen og Norge fikk endelig sin egen GRUNNLOV 17. MAI 1814.!

"Enig og tro til Dovre faller". HURRA!

OG HELT TIL SLUTT –

Erika var Sommer's 8. tippoldemor og lille Karen ble hennes 7. tippoldemor!

Snipp, snapp, snute så var skuespillet ute!

MANUS TIL SKUESPILLET

Alle barna står rundt på senen, kommer styrtende fram og skriker:

Mamma - Det kommer en hel bataljon av soldater inn på gården.

Erika:

å hjelp, Jørgen, hjelp oss, du må be dem dra et annet sted

Jørgen:

nei nei, det har vi ikke lov til, alle gårdene må ta imot soldater.

Erika:

men vi har ikke nok mat til så mange, vi har jo fem barn og en tjener og oss sjøl som skal ha mat. Ikke har vi plass heller. Hvordan skal det gå?

Jørgen:

Vi får vel ta dem inn i stallen å la dem sove der. Det går hvis døm ligger to i hvert spilltau. Hestæne kan jo gå ute nå i august.

Erika – vi må legge halm på stuegulvet også, hvis noen blir syke kan dem ligge der.

Erika:

Nei, jeg vil ikke ha noen soldater inn i huset. Døm får være glad til at dem får sove i stallen

Dem kan ikke være i huset, da kan dem jo smitte oss alle sammen

Jørgen (veldig oppgitt)

Du kan da ikke være så ubarmhjertig Erika.

Erika:

Johan tjener – kan du gå å ta opp poteter så vi kan gi dem noe mat, men du må ta med potet-riset så vi kan tørke og male det til mel. Ellers får vi ikke nok mel.

Johan tjener: ja, jeg går med en gang.

Gundbor:

Jeg er så redd, jeg tør ikke gå i fjøset nå

Erika:

du får vente til døm har lagt seg til å hvile

Henricha:

hvor har det blitt av Karen?

Karen:

Tittei, her er jeg – (hopper fram fra bak skorstein)

Henricha:

du kan da ikke bare gjemme deg sånn, jeg ble skikkelig redd

Gunder:

jeg går til Johan og hjelper han med potetene

Jørgen:

Jens, kan du hjelpe meg med å måke rent i stallen?

Du må legge halm i alle båsene.

Erika:

du kan vel hjelpe til å bære vann så døm kan vaske seg før døm spiser.

Gunder:

jeg har vært i stallen, en av soldatene er syk, døm andre sier han har fått gulsott

Karen:

er han helt gul?

Henricha:

når man har fått gulsott er man syk, men blir ikke helt gul, men mamma må gi han medisin

Erika:

Gundbor, kan du hjelpe meg å lage medisin.

Du må finne litt gul silke og klippe opp i strimler, så skal jeg finne sprit å legge det oppi.

Det må stå å trekke litt så alt blir gult. Så skal han få medisinen så blir han bra igjen.

Gult skal drive bort gult.

Jens: (kommer inn)

det er så lite høy igjen, soldatene må ha tatt noe

Erika:

å nei, hva skal vi gjøre med det? Men vi har da heldigvis en høystakk ute på jordet. Håper ikke soldatene har tatt den og

Karen:

Jens du blør på armen, hva har du gjort?

Jens,

jeg har nok kuttet meg på hakka som jeg skulle dra høy med, mamma kan du surre på noe?

Johan tjener kommer forskrekket inn:

jeg så snurten av en liten nisse i laet, han så veldig sinna ut, tror han er redd soldatene tar alt høyet. Spørs om han ikke vil gjøre noen streker til natta.

Erika:

nå må vi fyre opp i grua og koke grøt. Det tar lang tid til så mange mennesker.

Nå blir det å koke grøt hele natta.

Gunbor du er sterk og kan røre i gryta, vi må veksle på å røre.

Henricha, kan du gå på bua og hente mel så vi kan begynne? Ta av både havre- og byggmelet i dag og så må vi drøye det med mel av nesle og erter

Jørgen kommer inn:

nå er jeg luta lei denne krigen med svenskene og jeg er luta lei å være sammen med Danmark, vi blir tatt knekken på med skatten og det forferdelige er den engelske blokaden så vi ikke får korn fra Danmark heller.

Kanskje jeg får gjøre som noen andre, ro til Danmark sjøl å smugle korn.

Erika:

Ja, det kornet vi har sjøl blir vel ikke modent heller, sånn som det regner

Husk endelig og ta potetriset og heng til tørk på bua så vi får noe mel av det.

Og du Gunder må gå rundt fjøset å sanke sammen det du finner av brennesle og henge det også på bua til tørk, det blir bra å drøye havremelet med.

Johan tjener:

Jæ hørte det var han gamle presten Wilse i Eidsberg som sa at ælle skulle dyrke poteter. Det var jammen bra, ellers hadde vi nok sulta ihjæl ælle sammen.

Soldat en kommer inn:

Har dere hørt nyheten da? Sjølveste prins Christian August har flytta hovedkvarteret fra Moss til Rakkestad prestegård, kanskje vi får se'n gett

LESES OPP OM KVELDEN

Erika:

Karen nå har du ikke badet på lenge, nå må du bade. Sett deg opp i avskjæringen så kan du sitte å kose deg litt i vannet.

Henricha – du må huske på å ta en glo i vannet når ho har badet, før vi slår ut vannet, ellers kommer de underjordiske og tar Karen. Husk på det da.

Erika:

Gundbor – vi må snart melke, kan du hente kuene. Så må vi huske å ta med en stålkniv å legg i bøtta, ellers blir melka ødelagt av de underjordiske. Og vi trenger jo all melka nå med så mange i kosten.

Nå er det på tide å legge seg

Gundbor springer ned midt på natta og putter bomull i nøkkelhullet.

Erika – neste dag

Hvorfor er det puttet bomull i nøkkelhullet?

Gundbor

Jeg fikk fryktelig mareritt i natt og så de gule øynene til mara utafør vinduet, så jeg skyndte meg ned og puttet bomull inni

Gundbor

Jens - Hvorfor har du blåmerker rundt på kroppen? Er det for at de døde vil ha tak i deg? Du må ikke dø fra oss

Jens

Jeg er jo frisk, jeg har jo bare slått meg

Gundbor

Jeg går ut for å melke, hvor er stålkniven som skal ligge i bøtta?

Henricha bli med nå, jeg tør ikke gå alene. Det er jo soldater overalt.

Erika

Henricha – kan du hente Gundbor i fjøset, ho er sikkert ferdig med å melke nå og

Gunder – kan du gå ut og hente Jørgen, så kan vi spise frokost

Jørgen har vært i stallen -

En soldat er skadet, vi må ta han inn i stua. Kan dere finne noe bandasje til benet hans. Han blør ille.

Og mange av dem er syke. Tror flere har fått blodsott.

Det er jo ikke så rart når alle har fått for lite mat lenge nå. Og så er det smittsomt.

Erika

Å, tenk om de smitter oss alle sammen. Jeg tror vi må få sendt alle med blodsott og andre smittsomme sykdommer til det nye lasarettet på Torp.

Jørgen:

Ja, jeg hørte at sognepresten trodde det snart ikke var plass til flere på kirkegården, så mange er det som dør. Det er jo flere som dør av sott og pest enn dem som dør i krigen. Jeg hørte at det er likedan i Kongsvinger-området der svenskene har plyndret og stjålet hester og korn. Men jammen har de norske soldatene jaget alle tilbake over grensa der.

Lille Karen skriker –

Gundbor løper til og sier:

- Å nei, hva har skjedd, falt du ned trappa?

Henricha kommer også løpende:

Stakkars Karen har du falt nå da, du må være mer forsiktig. Neimen, du har jo et stort skrubbsår på kneet og flere blåmerker. Vi må ut å hente groblader og legge på såret, så gror det fort igjen.

Henricha leser barneregler så Karen slutter å gråte:

Elle melle -

Deg fortelle -

Skipet gaar –

Ut i aar –

Utpaa haar –

Ryg – og renn –

Stek – og spenn

Snipp – snap – snute

Du er ute

Vi kan gå ut og hoppe paradys Karen.

Bestemor

Nå tror jeg vi trenger noe å kose oss med, jeg skal steke vafler

Etterpå kan jeg si noen regler

Bestemor steker vafler

Nå er vaflene klare skal jeg si noen regler

Sier: Kjerringa med staven

Johan: Ho Matia er lekker og deilig kan du tru ho har så trinne kjakar og glanær som ei ku

Gundbor: Er du forelska nå Johan du ser så glad ut.

Jens: Når jeg var på skolen i vinter lærte jeg en telleremse:

Elve og ni
To ganger ti
Fem og femten
Fire og seksten
Sytten og tre
Hvor mye er det?

Bestefar: Du lager verdens beste vaffler du bestemor –
med regler til blir jeg verdens heldigste mann og jeg husker en regle fra jeg var ung:

Gud velsigne ho gamle mor
som går på gulvet og sultrer
ho tar i fra oss de tomme fat
og setter for oss de fulle.

SLUTT

REKVISITTER

Bord og stoler

Skammel – rød stol

Gammelt vaffeljern

Gammel kaffekvern

Tresleiver – kniv

Svart heklet sjal

Svart kjole ? – forklær

Vaffeljern

Kniver / skjæreredskaper

Kaffekvern

Tresleiver / treredskaper

**Kilder og ideer til skuespillet:
Folkeminner fra Rødenes
Norsk folketro – av Ørnulf Hodne
Kjerringråd fra a til å – av Aksel Gjerstad**

ETTERORD

Under skrivningen av skuespillet gikk Sommer og jeg grundig gjennom den enkelte person i handlingen. Vi kjente nesten på kroppen hva den enkelte tenkte og gjorde. Men mest gikk vi inn i Karen`s liv, hun som var fire år i 1808, men mulig enda mere Gunborg på 14 år, hennes liv og tanker, der hun skulle gå i fjøs og stall. Det var jo jentene og kvinnene sin jobb. Mannfolka gikk aldri i fjøset. Vi satte oss inn i hvordan Gunborg, som var 14 år, måtte tenke. Hun måtte være livredd, hun tok seg sammen (noe vi la vekt på), så mange soldater som oppholdt seg i stallen og ellers på gården. Hvordan ville det gå? Ikke visste vi da hvordan det gikk heller. Det skulle, merkelig nok, et halvt år før vi fikk vite «sannheten» om Gunborg`s skjebne; Da fikk jeg tilsendt årsheftet for Borge og Torsnes Historielag, slutten av november 2012. Så viste skjebnen (også for vår del som hadde tenkt på hvordan det kunne gå) at Gumborg`s skjebne ble forferdelig trist. Hun ble - vel i beste mening - giftet bort som 17-åring til en enkemann, 20 år eldre. Hun fikk 6 barn. Hun tålte ikke alle påkjenninger, og ble syk på sinnet. Svært syk. Som det står beskrevet. Antakelig var det bare fyll og fattigdom med den mannen. Han druknet forøvrig i Glomma to år etter at Gunborg døde. Det står ingen ting om Gunborg`s dødsårsak, om hun tok livet av seg, eller om hun fikk en sykdom. Gunborg`s skjebne ble en sterk og spesiell historie. Så kom den altså for en dag.

Gunborg Jørgensdatter døde 13. oktober 1840 på Moum i en alder av 47 år, og ble begravet 18. oktober 1840.

Les hele historien under.

En tragisk historie på Moum i Borge

Av Roy Kristiansen

På midten av 90-tallet kom jeg over fire-fem frimerkeløse (prefilatelistiche) brev på en frimerkeauksjon. De hadde litt lokallhistorisk interesse, hvorav særlig et brev forteller en tragisk historie om en sinnsyk kvinne fra Moum i Borge i 1839.

Brevet er skrevet og signert av Jørgen Jensen 13. oktober 1839 og adressert til teologkandidat Z. Møller på Thorsø.

S. E.
Høi Kandidat Z. Møller
Thorsø for Borge og Moum i Borge
Sørmandskolen
Thorsø Gaard.

Norge var sent ute med å ta i bruk poststempler og det første norske ble tatt i bruk i Christiania 1845, mens de fleste andre byer i Norge fikk stempler i 1848-49, for eksempel Fredrikstad og Fredrikshald (Halden), og disse ble brukt på brev FØR det første norske frimerke kom 1. januar 1855.

Det aktuelle brevet har således ikke poststempel siden det ble skrevet 1839, men på baksiden er det skrevet 60, som er et såkalt karteringsnr. eller listenr., med navn og adresse på avsender og mottaker, og nummeret ble skrevet både på brevet og kartet/listen. Sammen med nummeret ble det påført en porto. Men dette brevet har imidlertid en påskrift på forsiden (pluss navn og adresse) «K.T.», som betyr «Kongelig tjeneste», d.v.s. et såkalt embedsbrev som alltid hadde portofrihet. Reglene ble ikke alltid fulgt fordi det ikke ga penger i kassa! Spesielt gjaldt dette «lensmannsbrev» og «fattigvesenbrev» som ofte gikk lokalt. Det er vel trolig at brevet fra Jensen til Møller har gått utenom vanlig postruter siden avstanden fra Borge til Thorsø er noen få kilometer.

Det fremgår av teksten i brevet at dette gjelder kvinnen Gunborg Jørgensdatter på Moum østre som oppfattes i skrivelsen som en desperat kvinne som truer med selvmord og sågar mord på andre, og som i tillegg tydeligvis har gått berserk i hjemmet med betydelige ødeleggelse.

Leseren kan selv tolke og tenke over denne tragiske historien, som her følger i sin helhet.

Hr Candidat Theologi Møller

I følge paalidelige Mænds Udsagn, saavel som medfølgende Seddel ogsaa udviser, er konen Gunbor Jørgensdatter Moum østre i saa høi grad Sindsvag at det visse- lig er høist nødvendig at faa forandstaltet Vagt over hende, der siges forvist at hun deels ytrer sig med at aflive sig Selv, deels at hun vil myrde andre, og at hun forsagtens ikke vil lade sig styre af sin Mand og sine Børn, men har i den seneste Tid sønderrevet og itu brokket det lille de var i besittelse af i sit Hus. - Jeg indser det vil blive en Byrde for Sognet at afgive Vagt til hende, men mig synes der er meget som taler for dette, saa jeg tror hr. Møller som Ordfører for Prestegieldets Formandskab uden nogen videre omvei kan bede Lensmanden saa hastigt som muligt faa forandstaltet Vagt, saameget mere som - om jeg ikke erindrer Feil, at en Skrivelse fra Amtet eller Fogderiet derangaaende er tilstillet. Jeg anser efter mit ringe Skjøn Sagen at være af høistpaatrengende Art og kan ikke andet end anbefale den til saa hastig iverksettelse som mulig. Man kan tenke sig i hvilken byrde- full og i mange Henseende trykkende Stilling disse arme Folk er i.

Borge den 13de October 1839. Ærbødigst Jørgen Jensen

S. D.

Høi Lærde Theologi Skolen

I følge kvalitativt Vands uskyld, sammefund
medfølgende Bøddel og saa i dets, at længe Gierken
følgende. Altsaa blev i saa fjeru god Vandsdrag, at
det mistelig er fjeru medmindre at saa larvendelstet
megt som junde, der siger sammefund at junde
dels ijtunde sig med at aflise sig deler, dels
at junde med Bøddels Anden, og at junde sammefund
ikke med lade sig Blijve af sin Vands af sin
Bæren, man saa i den senere tid Vandvornet
og iten derved det lila de man i befillede af
i det junde. - Her iudfer det med blinde en
Bøddels for Dagret at afgive Dagret til junde, men
mig Blijve det er meget saa caller for detta,
Daa ing evens for Skilles som Vands for fjeru
-sigelste larvendelstet iudre mager midre som
-deri Lave for Larvendelstet saa fjeru som midre
saa sammefund detta, sammefund sammefund
verte

Første side av brevet. Gotisk håndskrift er ikke alltid så lett å tyde, men denne teksten fra Jørgen Jensen Borge er ryddig og pent skrevet.

Kommentarer

Hvem var så denne Gunborg Jørgensdatter? Hun var datter av Jørgen Jensen og Erika Gundersdatter på Moum vestre og ble født omkring 1793.

Gunborg giftet seg med enkemannen Peder Olsen på Moum østre 30. november 1810, - ca 17 år gammel. Peder ble født på Moum 1771, døpt 9. mai samme år og var nesten 20 år eldre enn Gunborg. De fikk seks barn: Gunder, født 1812; Jens, født 1815; Lenc, født 1816; Ole, født 1818, men døde allerede 1820 av meslinger; Ole igjen, født 1821, gift 1842 og flyttet til Varteig; Jørgen, født 1824. Vi vet også at deres eldste sønn Gunder fikk et uekte barn bare 19 år gammel. Det sies at han hadde liten fatteevne og av måtelig kunnskap.

Gunborg døde 13. oktober 1840 på Moum i en alder av omkring 47 år, og ble begravet 18. oktober 1840. Hennes mann, Peder Olsen, døde 30. juni 1842 på Moum av drukning.

Den observante leser vil se at Gunborg døde nøyaktig på dagen et år etter brevs dato, - 13. oktober 1839. Kan det være en tilfeldighet? Døde hun naturlig eller begikk hun selvmord? Det vet vi ingen ting om, men det ble gjerne anmerket i kirkeboka dersom vedkommende hadde begått selvmord.

Og hva kan være årsaken til utvikling av Gunborg's sinnslidelse og fortvilelse? Var det påkjenningen med å miste sin første Ole og hennes eldste sønn's uekte barn, eller var det fortvilelsen i datidens utbredte fattigdom og mangel på livsnødvendingheter? Det var jo ikke uvanlig på den tiden at familiene hadde mange barn blant annet for å sikre sin alderdom. Mangelsykdommer var utbredt, ernæringen var så som så, medisiner var begrenset og mange døde i tidlig alder, ofte allerede som barn.

Mange av de med minimale ressurser var utsatt for store psykiske påkjenninger og det var liten hjelp å få for de som utviklet sinnslidelser.

Hvordan var så det psykiske helsevernet dengang? Hvordan var omsorgen for de med mentale problemer? De sinnsyke sørget ikke kommunen for.

Galskap begynte å ta form som sosial kategori i tidlig nytid og ulike typer handlinger som resulterte i ødeleggelser og ordensforstyrrelser ble behandlet utifra det ytre resultatet av handlingene. Rasende f.eks. ble brukt om mennesker med ustyrkelig temperament og for slike fantes det innretninger man kalte dårekister, - gjerne enkle celler plassert i kjelleren på offentlige bygninger. I vårt område er det påvist en dårekiste i Gamlebyen i Fredrikstad. Den lå i tilknytning til sykehuset, der hvor Folkehøyskolen holdt til senere. I gårdsrommet kunne man skue to mindre utbygg med jerngitter for vinduene og helt opp til 1920-årene var det mennesker som hadde opphold der.

Det ble allerede i 1776 ved Oslo sykehus bygget det man kalte dollhus, som skilte seg fra dåre-kistene ved at flere personer var samlet under samme tak og de markerte en felleseuropeisk tendens der galskapen gikk fra å være en sak for rettsvesenet til fattigomsorg og hospital. Først på midten av 1800-tallet kom det psykiatriske sykehus (asyl).

Takk

En stor takk til Odd Begby, på Begby i Fredrikstad, tidligere formann i Borge og Torsnes Historielag og som med sine medhjelpere i sin helhet tydet den håndskrevne teksten fra 1839 i 1998.

Kilder

Helsebygg i Norge. Helse- og omsorgsdepartementet.

Mathiesen, K. & Hannevig, E.C. 1986. Håndskrevne poststednavn på norske brev. Norsk Filatelistforbund og Wennergren – Cappelen A/S Oslo. 70 sider

Skahjem, S. Hvor var de gamle dåre-kistene? Fredrikstad Blad, 3. mars 1975

Sundsbo, I. 1989. Norske brev før 1855. Filatelistisk forlag A/S Bergen. 142 sider

Forfatteren, Roy Kristiansen f. 1943, er bosatt på Selbak. Han er mest kjent som soppekspert og mineralog. Han er også en ivrig filatelist, og vi kan vente flere artikler der forfatteren tar utgangspunkt i et brev eller postkort som har tilknytning til bygda. Hvis noen har gamle brev med eller uten frimerke, hører vi gjerne fra dere.